

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Φ. Μαλιγκούδη, Σλάβοι στη Μεσαιωνική Έλλάδα. (Οικονομική οργάνωση-πολιτειακή δομή - έθνολογική προέλευση - παράγοντες εξελληνισμού). Θεσσαλονίκη, Έκδόσεις Βάνιας, 1988, 131 σελ., 1 χάρτης.

Στην Εισαγωγή του βιβλίου (σ. 7-12) ο συγγρ. αναφέρει και σχολιάζει πολύ σύντομα όσο και έπικριτικά τις τρεις «σχολές» τής «νεότερης ιστοριογραφίας», οι όποιες ασχολούνται με τó «ίστορικό φαινόμενο Σλάβοι και Βυζάντιο»: 'Η πρώτη έχει ως άφετηρία της τις απόψεις του Φαλμεράιερ' ή δεύτερη «πασχίζει, αγνοώντας την μακραίωνη συμβίωση Έλλήνων και Σλάβων, να ανακαλύψει την ελληνική συνέχεια στην επιβίωση "άρχαιοελληνικών" έθιμων και δοξασιών στον πληθυσμό τής ελληνικής υπαίθρου». Τέλος τούς έρευνητές τής τρίτης «άπασχολεί κυρίως τó πρόβλημα, πώς—αγνοώντας τις μαρτυρίες τών πηγών και πολλές φορές παραχαράσσοντάς τες— να "τεκμηριώσουν" απόψεις που δέν χρησιμεύουν παρά στο να ένισχύουν την δική τους έθνικιστική αυταρέσκεια» (σελ. 10). 'Ο συγγρ. δέν ακολουθεί φυσικά καμμία από τις τρεις. 'Αφήνοντας τó έρώτημα «πώς και με ποιό τρόπο ó άρχαιος κόσμος επιβίωσε στην βυζαντινή διάνοηση και γραμματεία» (sic) «στους ειδικούς», ασχολείται με τις σχέσεις Έλλήνων και Σλάβων στο πλαίσιο του «κόσμου τής άγροτικής καλύβας», τόν όποιο και τά δύο αυτά έθνολογικά στοιχεία (κατά τόν συγγρ.) άποτελοΰσαν. Και τó κάνει, παραμερίζοντας τις άφηγηματικές πηγές, που μιλοΰν για «συρράξεις και επιδρομές» τών Σλάβων και βασιζόμενος στα «ύλικά», κυρίως όμως τά «γλωσσικά κατάλοιπα». Σκοπός του είναι να δείξει την «βαθμιαία ειρηνική διείσδυση ένός πολυάριθμου έθνολογικού στοιχείου», δηλ. τών Σλάβων, στην Έλλάδα με γνώμονα τούς στίχους του R. Kipling με τούς όποιους κλείνει την Εισαγωγή:

«Μά σάν διαβείς τή θάλασσα
άντι τόν κοντινό δρομάκο
μπορεί (για σκέψου!) να σοΰ φανεί στο τέλος τó 'Εμείς
σάν κάτι όχι πιά ξεχώρο άπ' τó 'Εκείνοι!» (σ. 12, 19).

Τά δύο έθνολογικά στοιχεία, ελληνικό και σλαβικό, δέν συνδέονται όμως μόνο με τά κοινά στοιχεία του «κόσμου τής άγροτικής καλύβας». Καθοριστική σημασία έχει κατά τόν συγγρ. «ή ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στους δύο κόσμους», ή όποια «ύπάρχει στο Βυζάντιο, τó κατ' έξοχήν κράτος τής έποχής εκείνης» δηλαδή, τόν «κόσμο του παλατιού» (τόν φορέα τής κεντρικής εξουσίας και την κορυφή τής κοινωνικής και οικονομικής πυραμίδας) και τόν «κόσμο τής άγροτικής καλύβας» («τών παραγωγών τής Βυζαντινής έπαρχίας κατά την χρονική στιγμή που ó μεσαιωνικός Έλληνισμός και οι Σλάβοι συναντιοΰνται για πρώτη φορά», δηλ. «γύρω στα τέλη τής 3ης δεκαετίας του 6ου αιώνα» και μάλιστα «σε πλήρη άνάπτυξη») (σελ. 8).

Παρέθεσα έν εκτάσει τις εισαγωγικές αυτές τοποθετήσεις του συγγρ. για να γίνουν φανερές οι τρεις έντελώς άθαιρέτες άφαιρέσεις που κάνει:

—'Η πρώτη άφαίρεση έγκειται στον πλήρη παραμερισμό τών άφηγηματικών πηγών, επειδή, όπως αφήνει ó ίδιος να έννοηθή, αυτές δέν ταιριάζουν στο σχήμα τής ειρηνικής

συμβίωσης τῶν «παραγωγῶν», Σλάβων καὶ Ἑλλήνων, ἡ ὁποία εἰρηνικὴ συμβίωση κατὰ τὴν γνώμη του ὑπῆρχε στὸ πλαίσιο τοῦ «κόσμου τῆς ἀγροτικῆς καλύβας».

—Ἡ δευτέρη στὴν προϋπόθεση (ποῦ συνεπάγεται τὸ τοῦλάχιστον προβληματικὸ σχῆμα «κόσμος τοῦ παλατιοῦ» ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, «κόσμος τῆς ἀγροτικῆς καλύβας» ἀπὸ τὴν ἄλλη) ὅτι μεταξὺ τῆς «βάσης» καὶ τῆς «κορυφῆς» τῆς πυραμίδας, ὅπως ὁ συγγρ. τὶς φαντάζεται στὸν ἑλληνικὸ μεσαιωνικὸ κόσμο, δὲν ὑπάρχουν κοινὰ πνευματικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα—στοιχεῖα ποῦ θὰ ἔνωσαν τοὺς «παραγωγούς» (οἱ ὅποιοι εἶχαν ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση) μὲ τοὺς μορφωμένους τοῦ κόσμου τοῦ παλατιοῦ πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅσο μὲ τοὺς Σλάβους παραγωγούς, οἱ ὅποιοι ἔμεναν σὲ παρόμοιες «καλύβες», εἶχαν ὅμως ἄλλη ἢ (ὁποτυπῶδη) πολιτιστικὴ παράδοση.

—Ἡ τρίτη, ἐξ ἴσου αὐθαίρετη ἀφαίρεση, ἐκφράζεται μὲ τὴν κατηγορηματικὴ δήλωση, ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς ἐπιβίωσης «ἀρχαιοελληνικῶν» ἐθίμων καὶ δοξασιῶν στὸν πληθυσμὸ τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου, ἡ ὁποία χαρακτήριζε τὴν νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία (τὰ εἰσαγωγικὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγρ.), εἶναι «μταιοπονία», ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ τὴν «ἀναζήτηση κατηγοριῶν ποῦ εἶναι ὑπερβατικὲς γιὰ τὸ ἀγροτικὸ περιβάλλον» ἐνὸς «προφορικῶς πολιτισμοῦ», ὅπως ἦταν ὁ πολιτισμὸς τοῦ «κόσμου τῆς καλύβας» (βλ. σελ. 10 / 11). Ἀντιθέτως ὁ συγγρ. συνιστᾷ καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν ἔρευνα τῶν καταλοίπων ἀπὸ παλαιᾶς σλαβικῆς παγανιστικῆς δοξασίας σὲ παραδόσεις ποῦ ἐπιχωριάζουν σὲ «πολλές» περιοχὲς τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος καὶ «ἀποτελοῦν γιὰ τὸν σημερινὸ ἀντικειμενικὸ παρατηρητὴ μιὰ πολὺτιμη πηγὴ»¹. Γιὰ τὸν ἰσχυρισμὸ δὲν ὑπάρχει ἡ (αὐτονόητη) τεκμηρίωση. Τὸ μόνο παράδειγμα, ποῦ δίνεται (σὲ ἄλλη μελέτη), οὔτε πολὺ πειστικὸ εἶναι, οὔτε φυσικὰ ἐπαρκές².

1. Βλ. τοῦ Ἰ δ ι ο υ : «Ἐκφάνσεις τῆς ἑλληνο-σλαβικῆς καθημερινότητας κατὰ τὸν Μεσαίωνα», Θεσσαλονίκη 1990. (Ἑλληνικὴ ἀπόδοση καὶ βουλγαρικὸ πρωτότυπο τῆς διάλεξης ποῦ δόθηκε τὴν 1η Δεκεμβρίου 1989 στὴν Σόφια, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀπονομῆς στὸν συγγραφέα τοῦ τιμητικοῦ μεταλλίου «Κυανὴ ταινία» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας), σελ. 12: «Μιὰ ἄκρως ἐνδιαφέρουσα πλευρὰ τοῦ θέματος αὐτοῦ» (ποῦ ἀφορᾷ στὴν ἑλληνοσλαβικὴ «καθημερινότητα»), παρατηρεῖ ὁ συγγρ. προηγουμένως, «εἶναι ὁ θρησκευτικὸς συγκριτισμὸς» (sic!), «ποῦ ὑπάρχει στίς δυτικὲς ἐπαρχίες τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, στὴν μεσαιωνικὴ Ἑλλάδα, μιὰ περιοχὴ, ὅπου συνυπάρχουν οἱ ἑλληνικοὶ μὲ τοὺς σλαβικοὺς γλωσσικοὺς φορεῖς ἀπὸ τὸν 7ο αἰ.». Γιὰ τὶς θέσεις τοῦ συγγρ. στὴν διάλεξη αὐτὴ βλ. παρακάτω, σ. 528, σημ. 2.

2. Στὴν ἀνωτέρω διάλεξη ὁ συγγρ. παραπέμπει (βλ. σελ. 13, σημ. 13) στὴν μελέτη τοῦ «Aspects of Early Slavic Paganism. The evidence of Pseudo-Kaisarios», ἡ ὁποία πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ στὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Μ. Α. Anastos (βλ. βιβλιογραφία, σελ. 27). Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι καὶ σ' αὐτὴν θὰ κἀνὴ λόγο γιὰ τὰ λεγόμενα «σμερδάκια», τὰ δαιμόνια ποῦ ἀπαντοῦν σὲ σλαβικῆς (κατὰ τὸν συγγρ.) προελεύσεως παραδόσεις τοῦ χωριοῦ τῆς Γορτυνίας Ζυγοβίστι (βλ. τοῦ Ἰ δ ι ο υ : *Frühe slavische Elemente im Namensgut Griechenlands*, στὸν τόμο: «Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Südosteuropa Jahrbuch, τ. 17, 1989, ἐκδ. ἀπὸ τὸν Β. Hänsel, Μόναχο / Βερολίνο, σ. 59). Στὴν μελέτη αὐτὴ ἡ συσχέτιση τῆς λ. «σμερδάκια» μὲ τὸ σλαβικὸ «*smbrdb*» (= αὐτὸς ποῦ προκαλεῖ φόβον) παρουσιάζεται ἀπλῶς ὡς πιθανὴ (wahrscheinlich). Στὸ βιβλίο τοῦ Δ. Ζακθηνοῦ «Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι», Ἀθήνα 1945 (ποῦ ἐλάχιστα ἢ καθόλου λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ συγγρ.) ἀναφέρεται ὅτι μεταξὺ τῶν σλαβικῆς προελεύσεως λέξεων ποῦ ὑπάρχουν στὴν Νέα Ἑλληνικὴ (συνολικὰ 257) μόνο τρεῖς δηλώνουν δεισιδαιμονίες (δπ.π., σελ. 70-71).

Οι αφαιρέσεις αυτές, ιδιαίτερα η τελευταία με τὰ μεθοδολογικά σφάλματα πού συνεπάγεται, αποτελούν τὴν πρώτη αἰτία, γιὰ τὴν ὁποία ἐγράφη ἡ παρούσα βιβλιοκρισία. Ἡ δεύτερη — καὶ σπουδαιότερη — εἶναι μιὰ δυσεξήγητη ἀσυνέπεια, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀπόψεων πού διατυπώνονται στὸ βιβλίο αὐτὸ καὶ σὲ ἄλλες μελέτες ἢ διαλέξεις, τοῦ ἴδιου συγγρ. Θὰ παρουσιάσω τὴν ἀσυνέπεια αὐτὴ μόνο, ἀντιπαραβάλλοντας τὰ σχετικὰ παραθέματα, δὲν θὰ τὴν ἐρμηνεύσω.

1. Παρατηρήσεις μεθοδολογικοῦ χαρακτήρα

Τὰ μεθοδολογικά σφάλματα τοῦ βιβλίου εἶναι ἐμφανῆ καὶ στὸν μὴ εἰδικὸ ἀναγνῆστη, ἔχουν δὲ (ἐν μέρει) ἐπισημανθῆ στὴν βιβλιοκρισία τοῦ Sergei Ivanov (Μόσχα), πού δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ Byzantinoslavica (τ. 50, 1989, σελ. 81-83). Τὰ ἀναφέρω με τὴν συντομία πού μοῦ ἐπιβάλλει ὁ χῶρος.

1. Ὅτι τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀγροτικῆς τεχνικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν ἦταν τὸ ἴδιο με ἐκεῖνο τῶν Σλάβων ἐπιηλύδων, δὲν εἶναι οὔτε μπορεῖ νὰ εἶναι σωστό. Οἱ Ἑλληνες ἀγρότες μποροῦσαν νὰ βασίζονται σὲ πείρα αἰῶνων, ὅπως καὶ στὰ τεχνολογικά ἐπιτεύγματα τῶν Ρωμαίων. Τὸ ὅτι οἱ Ἑλληνες ἀγρότες παρέλαβαν τὸ πρωτόγονο γεωργικὸ ἐργαλεῖο τῶν Σλάβων «σβάρνα» (ἐνῶ διέθεταν ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἄλλο, προφανῶς τελειότερο, τὸν λεγόμενον «βαλοκόπο») δὲν ἐξηγεῖται με τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ συγγρ. ὅτι ἡ «σβάρνα» ἀνταποκρινόταν περισσότερο στὶς οικονομικὲς δυνατότητες καὶ τοῦ γηγενοῦς «Γραικοῦ ἀγρότη» (βλ. σελ. 26), ἀλλὰ ἴσως πρέπει νὰ ἀποδοθῆ σὲ οικονομικὴ καθυστέρηση, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τότε πού διεκόπησαν οἱ δεσμοὶ τῶν χωριῶν με τὰ κέντρα παραγωγῆς καὶ αὐτὸ συνέβη ἐξ αἰτίας τῶν Σλαβικῶν ἐπιδρομῶν¹. Τὸ νὰ λέγεται ἐπομένως ἀπὸ τὸν συγγρ. ὅτι «ἡ διαφορά ἀνάμεσα στοὺς νεοφερμένους καὶ τοὺς ντόπιους δὲν θὰ πρέπει νὰ ἦταν τόσο τεράστια» (σελ. 23) (sic!) καὶ λίγο παρακάτω (μολονότι ἐπισημαίνεται ἡ «ἔλλειψη ἀρχαιολογικῶν δεδομένων») ὅτι ὁ «Σλάβος ἀγρότης καλλιεργεῖ τὴ γῆ του με τὰ ἴδια περίπου ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιοῦσε καὶ ὁ Ἑλληνογενής», «ὁ ἔλληνογενής» (σελ. 24) καὶ ἄστοχο εἶναι καὶ παραπλανητικὸ.

2. Ἡ ἄποψη τοῦ συγγρ. (πού ἔχει καθοριστικὴ σημασία γιὰ τὸ βιβλίο) γιὰ τὴν «ἀντικειμενικὴ ἀντίθεση» τοῦ «κόσμου τῆς καλύβας» πρὸς τὸν «κόσμο τοῦ παλατιοῦ» στὸ Βυζάντιο καὶ ἡ θέση του, ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς ἐπιβίωσης τοῦ ἀρχαίου κόσμου στὸν ἐκτὸς τοῦ «κόσμου τοῦ παλατιοῦ» πληθυσμὸ ἀποτελεῖ «ματαιοπονία», εἶναι ἐξ ἴσου ριζικὰ ἐσφαλμένες: Ὁ Ἰβάνωφ παραπέμπει σὲ μαρτυρία τοῦ Συνεσίου, σύμφωνα με τὴν ὁποία ἀπλοὶ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς του μιλοῦσαν γιὰ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Ὀδυσσεά καὶ πίστευαν ὅτι ζοῦσαν ἀκόμη². Στὸ παράδειγμα αὐτὸ θὰ μπορούσαν νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα ἀπὸ

1. I v a n o v, ὄπ.π., σελ. 82: «The primitive tool of the newcomers could hardly have any advantage over the professionally made iron-teeth harrow. It had to be adopted since the village ties with professional production centres had been broken. And this happened because of the Slavic invasions. The fact that the Greeks borrowed the Slavic word σβάρνα stands as a symbol of decline and not of a harmonious merging».

2. PG 66, 1550 (288): «Ἄλλ' εἰσὶ τινες ἐν ἡμῖν, οἱ μέχρι καὶ νῦν Ἀγαμέμνονα κρατεῖν ἠγῆνται τὸν Ἀτρείδην, τὸν ἐπὶ Τροίαν, τὸν μῦλα καλὸν τε καὶ ἀγαθόν. Τοῦτο γὰρ παιδιόθεν ἡμῖν ὡς βασιλικὸν παραδέδοται τοῦνομα. Καὶ Ὀδυσσεά τινὰ φίλον αὐτοῦ ὀνομάζουσιν οἱ χρηστοὶ βουκόλοι, φαλακρὸν μὲν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δεινὸν ὀμλῆσαι πράγμασι, καὶ πόρον ἐν ἀμηχάνοις εὑρεῖν. Ἀμέλει γελῶσιν, ὅταν περὶ αὐτοῦ λέγωσιν, ἠγούμενοι πέρυσιν ἐκτετυφλῶσθαι τὸν Κύκλωπα».

μεταγενέστερες πηγές¹.

3. Παράλειψη ή, τὸ χειρότερο, ἀποσιώπηση στοιχείων διαπιστώνει ὅμως ὁ ἀναγνώστης καὶ στὴν (πολὺ σύντομη) ἐρμηνεία ποὺ δίνεται στὸ βιβλίο γιὰ τὶς «μεμονωμένες καὶ πρόσκαιρες ἐξεγέρσεις τῶν Σλάβων» κατὰ τὸν 8ο καὶ 9ο αἰ. Τὰ αἷτια τῶν ἐξεγέρσεων αὐτῶν ἀνάγονται σὲ οικονομικοὺς παράγοντες, δηλ. τὴν ὕρνηση πληρωμῆς φόρων, ὅπως συνέβαινε μὲ «παρόμοιες ἐξεγέρσεις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ποὺ εἶναι συνηθέστατο φαινόμενο στὸ Βυζάντιο καὶ δὲν περιορίζεται φυσικὰ μόνο στοὺς σλαβόφωνους ὑπηκόους τῆς βυζαντινῆς κεντρικῆς ἐξουσίας» (σ. 46). Οἱ ἐξεγέρσεις αὐτὲς δὲν ἀναφέρονται· ὁ συγγρ. παραπέμπει μόνο στὴν (καθαρὰ) γλωσσολογικὴ ἐργασία τοῦ «Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands» 1981. Ἐξ ἄλλου ἀπορρίπτει τὴν ἄποψη τῆς V. Tūrkonva-Zai-povna, ἡ ὁποία, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, ἀποδίδει τὶς ἐξεγέρσεις τῶν Σλάβων στὴν ὀβλισηή τους νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτονομία τους (βλ. σελ. 46, 11², σημ. 39). Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου του («Σλάβοι στὴν Μεσαιωνικὴ Ἑλλάδα») τὸ ἐπιβάλλει, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθῆ ἔκτενέστερα σ' αὐτὲς τὶς ἐξεγέρσεις (π.χ. τῶν Σλάβων τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης), ὅπως κάνουν ἱστορικοὶ ἀκόμη καὶ σὲ γενικὰ ἔργα. Ἀπὸ τὴν περιγραφή τῶν λεηλασιῶν καὶ τῶν ἄλλων βιαιοτήτων ποὺ διέπραξαν, ἰδιαίτερα στὴν Πελοπόννησο (βλ. π.χ. G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates, Μόναχο 1963, σελ. 161, σημ. 3-4, ὅπου καὶ οἱ πηγές), καὶ τῆς σκληρῆς προσπάθειας τῶν Βυζαντινῶν νὰ καταστείλουν τὶς ἐξεγέρσεις αὐτὲς (βλ. Ostrogorsky, ὅπ.π.) ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀπεκόμιζε κάποια διαφορετικὴ καὶ πλησιέστερη πρὸς τὴν ἱστορικὴ πραγματικὴ εἰκόνα. Τὸ ἐδάφιο ποὺ παραθέτει ὁ Ἰβάνωφ εἶναι ἄρκετὰ ἐνδεικτικό: Κατὰ τὴν ἐξέγερσή τους στὴν Πελοπόννησο τὸ 805, οἱ Σλάβοι λεηλάτησαν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πορφυρογέννητος, πρῶτα τὰ σπίτια τῶν Ἑλλήνων γειτόνων τους². Σὲ ἄλλη μελέτη του («Historische Voraussetzungen für die Entstehung der altbulgarischen Schule von Ochrid») ὁ συγγρ. διατυπώνει τὴν ἴδια θέση, χαρακτηρίζοντας τὶς ἐξεγέρσεις αὐτὲς ὡς «kurze Episoden». [Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich» (τ. 1, VIII, σελ. 80)]. Λάθος, ποὺ διαπιστώνει καὶ ὁ ἄπλως ἀναγνώστης, εἶναι ἐξ ἄλλου τὸ νὰ χαρακτηρίζεται ἡ «πολιτειακὴ ὀργάνωση τῆς σλαβικῆς κοινωνίας γύρω στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ.» ὡς «ἀκέφαλη» (βλ. σελ. 42, 45, 48)³.

1. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμὸς, τ. VI, 1955, σ. λ. 310 (Ἰάσων-Ἀργοναυτεῖς· γιὰ τὴν διάδοση τοῦ σχετικοῦ μύθου στὴν πρώτη βυζαντινὴ περίοδο βλ. ἐπίσης σελ. 327). Ἰ. Θ. Κακριδῆ, Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση, Ἀθήνα 1978, σελ. 83 κ.ἐξ., ἄρ. 97 (Ἡρακλῆς), 101 (Ἀριστομένης). Ἰκανοποιητικὴ συλλογὴ καὶ ἐρευνα αὐτῶν τῶν παραδόσεων, τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὁποίας εἶχε ἐπισημάνει ὁ Κουκουλές (ὅπ. π., σελ. 295), ἐξ ὅσων γνωρίζω δὲν ὑπάρχει ἀκόμη.

2. De admin. Imperio, κεφ. 49: «καὶ οὗτοι (δηλ. οἱ Σκλαβηνοὶ) ἐν τῷ θέματι ὄντες Πελοποννήσου ἀπόστασιν ἐνόησαντες πρῶτον μὲν τὰς τῶν γειτόνων οἰκίας τῶν Γραικῶν ἐξεπόρθουν καὶ εἰς ἀρπαγὴν ἐτίθεντο». Πρβλ. F. Dvornik - R. J. H. Jenkins κ.ἄ., De administrando Imperio, Vol. II, Commentary, London 1962, σελ. 183, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

3. Τὸ λάθος σημειώνεται μὲ ἔμφαση ἀπὸ τὸν Ivanov (ὅπ. π., σελ. 82): «This definition is hardly applicable to the Slavic tribes in Macedonia who readily admitted numerous defectors from Thessaloniki». Τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν συγγρ. γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ φύλα αὐτὰ (τοῦς

4. Με πολύ λίγα, και μάλιστα όχι απόλυτως ακριβή στοιχεία (τά όποια παίρνει από εργασίες άλλου έρευνητή)¹ εργάζεται ο συγγραφέας για να δείξει τον «έξελληνισμό» των Σλάβων και τους «παράγοντες στους όποιους όφειλόταν». Τά στοιχεία αυτά είναι: Ένας άριθμός «φορέων του ίδιου όνόματος» (δηλ. Ρενδάκιος), συνολικά 17, που μαρτυρείται (κατά τά γραφόμενα στο βιβλίο) σε διάφορες περιοχές της Ελλάδος: Ένας τό έτος 718, Ένας στο 865, ό τρίτος στο 920, ό τέταρτος τό 967, ό πέμπτος τό τελευταίο τέταρτο του 10ου αιώνα, ό έκτος (ύπ' άριθ. 12) στο β' μισό του 9ου αί., έννεα (ύπ' άρ. 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18) στον 10ο και 11ο αιώνα (τόν ύπ' άρ. 11 ταυτίζει ό εκδότης της σχετικής σφραγίδας με τόν ύπ' άρ. 2). Όλοι αυτοί κατείχαν διάφορα αξιώματα στο βυζαντινό κράτος ή ύψηλή κοινωνική θέση. Έξ άλλου ό συγγρ. άναφέρει και κάποιον «πρωτοπαπά» του 14ου αί.(;) στην Μάνη με τό ίδιο όνομα (βλ. «φορέα» ύπ' άρ. 9) και μäs πληροφορεί (στο σχόλιο για τόν «φορέα» ύπ' άρ. 10) ότι «τό άρχικό σλαβικό αυτό ένθροπώνυμο βρίσκεται σε χρήση και ως νεοελληνικό πλέον έπόνυμο με την μορφή Ροντάκιος, όπως δείχνει τό όνομα κάποιου (άλλου) ιερέα με τό όνομα "Ρωντάκιος Περιοδευτής" σε έπιγραφή του έτους 1430 / 31 σε εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής στην Λακωνία» (σελ. 86). Ότι οί «φορείς» ενός μόνο όνόματος από διάφορες περιοχές και έποχές μπορούν να θεωρηθούν «μοντέλο» για τόν έξελληνισμό των Σλάβων και μάλιστα για να δειχθί «ό δεύτερος και ό τρίτος παράγοντας» αυτού του έξελληνισμού, δηλ. «ή ένταξη στην βυζαντινή διοικητική ίεραρχία και ή ένταξη στα άνώτερα κοινωνικά στρώματα», όπωσδήποτε δέν είναι πειστικό².

Δρουγουβίτες) είναι άρκετά ένδεικτικά για την σύγχυση έννοιων που χαρακτηρίζει τό βιβλίο. Βλ. σελ. 48:

«Οι πηγές μας επιτρέπουν ακόμα να παρακολουθήσουμε τη βαθμιαία ένταξη ενός συγκεκριμένου σλαβικού φύλου στο βυζαντινό διοικητικό σύστημα και να αναπλάσουμε έτσι ένα "μοντέλο" της ατελούς πολιτειακής εξέλιξης των Σλάβων της Ελλάδος από την αρχική άκέφαλη πολιτειακή οργάνωση έως την πλήρη διοικητική του ενσωμάτωση στο Βυζάντιο, μια ενσωμάτωση που θα καταλήξει στην *εθνολογική τους αφομοίωση*...

Όπως αναφέρθηκε πιο άνω, ένα από τα φύλα τα οποία, υπό την διοίκηση ενός αβαρικής καταγωγής προσώπου (Χάτζων), συμμετέχουν στην πολιορκία της Θεσσαλονίκης κατά τό έτος 614 είναι και οι Δρουγουβίτες⁴⁶. Περίπου έξι δεκαετίες αργότερα (676-678) η ίδια πηγή (τα «Θάματα του Αγίου Δημητρίου») μας παρέχει ορισμένα στοιχεία για την πολιτειακή δομή του σλαβικού αυτού φύλου: Οι Δρουγουβίτες, οι οποίοι φαίνεται ότι έχουν πλέον εγκατασταθεί μόνιμα στις δυτικές περιοχές της Θεσσαλονίκης, διατηρούν την αυτονομία τους από τα υπόλοιπα σλαβικά φύλα κι έχουν ως επικεφαλής τους περισσότερους από έναν "ρήγες"⁴⁷. Η μαρτυρία αυτή δέν θα πρέπει να εκληφθεί ως ένδειξη ότι τό φύλο αυτό ήταν πολυάριθμο⁴⁸, αλλά ως επιβεβαίωση ενός χαρακτηριστικού της πολιτειακής οργάνωσης των Σλάβων, ότι δηλαδή και στους Δρουγουβίτες (όπως στα σλαβικά φύλα του Δουνάβεως που συναντούμε στον Προκόπιο, Ψευδο-Μαυρίκιο κ.ά. έναν αιώνα πριν) εξακολουθεί να ισχύει το καθεστώς της "δημοκρατίας", η έλλειψη δηλαδή κάθε μοναρχικού θεσμού».

Και με εισαγωγικά ή έννοια «δημοκρατία» δέν έχει καμία σχέση με τό καθεστώς των «ρηγών» που περιγράφεται προηγουμένως και χαρακτηρίζεται κατά παράδοξο τρόπο ως «άκέφαλο».

1. Ίδιαιτερα του Η. Ditten (Prominente Slaven), Βερολίνο 1983 (άναφέρεται από τόν συγγρ. στην σελ. 123, σημ. 1 του βιβλίου).

2. Οί πληροφορίες που δίνονται για έναν από τους Ρενδάκιους, τόν Σισίνιο (ύπ' άρ. 1, σελ. 79-80) προκαλούν, άν μή τι άλλο, σύγχυση στον άναγνώστη. Στην σελ. 79

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ δεύτερο «μοντέλο», τὴν συμβίωση δηλ. τῶν Ἑλλήνων κατοικῶν τῆς Ἱερισσοῦ καὶ τῶν «Σλάβων Βουλγάρων», ὅπως συνηθίζει νὰ τοὺς ἀποκαλῆ, μὲ τρόπο πὸν προκαλεῖ τουλάχιστον σύγχυση¹, ὁ συγγρ. (βλ. σελ. 98). Καὶ στὰ δύο «μοντέλα» πρὸκειται γιὰ γενικεύσεις μεμονωμένων καὶ μὴ ἐπαρκῶς γνωστῶν δεδομένων. Τέλος ὁ συγγρ. ἀναφέρει καὶ ἓνα τέταρτο παράγοντα ἐξελληνισμοῦ, τὴν «πολιτιστικὴ ἀφομοίωση» (σελ. 99). Γι' αὐτὴν ὁμως δὲν παραθέτει κανένα στοιχεῖο². Ἡ παράθεση, κυρίως ὁμως ὁ κριτικὸς σχολιασμὸς ὄλων τῶν σχετικῶν μὲ τὸν ἐξελληνισμὸ τῶν Σλάβων στοιχείων εἶναι γιὰ τὸν συγγρ. γιὰ ἓνα ἀκόμη λόγο ἀναγκαῖα, ἐπεὶ δὲν δέχεται ὅτι οἱ Ἑλλαδικὲς περιοχὲς ὅπου ἐγκατεστάθησαν οἱ Σλάβοι ἦταν προηγουμένως «ἀποδεκατισμένες» (βλ. π.π.). Ἄν ἦταν πράγματι ἔτσι, ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν πολλῶν Σλάβων πὸν «γέμισαν» «μιὰν ἄδεια χώρα» ἀπὸ τοὺς λίγους Ἑλληνας πὸν εἶχαν μείνει φαίνεται μᾶλλον ἀπίθα-

ἀναφέρονται οἱ δύο «ἐπιτυχεῖς μεσολαβήσεις» τοῦ Σισίννιου Ρενδάκου πρὸς τοὺς Βουλγάρους, ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' (τὸ 717) καὶ τοῦ «ἀντιπάλου του, ἐξόριστου στὴ Θεσσαλονικὴ πρῶην αὐτοκράτορα Ἀναστασίου Β'» (τὸ 718) καὶ τονίζεται ὅτι «δὲν ἦταν τελικὰ ἓνας τυχαῖος ἀπεσταλμένος στοὺς Βουλγάρους. Ἡ σλαβικὴ καταγωγή του καὶ ἰδιαίτερα ἡ γνώση τῆς γλώσσας τοῦ σλαβικοῦ ἐθνολογικοῦ στοιχείου στὸ Βουλγαρικὸ κράτος θὰ ἐνίσχυσαν ἀσφαλῶς τὶς διαπραγματευτικὲς του δυνατότητες». Στὴν σελ. 124, σημ. 6, ὁμως, ὅπου παραπέμπει, ἀναφέρει ὅτι οἱ Βούλγαροι «ἀλλάζοντας στρατόπεδο ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντα Γ' ἔστειλαν δέσμιο στὸν αὐτοκράτορα τὸν ἀντίπαλό του Ἀναστάσιο καθὼς καὶ τὴν κεφαλὴ τοῦ μεσολαβητῆ, τοῦ Σισίννιου Ρενδάνκη» (sic!).

1. Στὴν σελ. 96 ἀναφέρονται ἐπίσης ὡς «Σλάβοι Βούλγαροι», στὴν σελ. 97 ὡς «Βούλγαροι Σλάβοι», στὴν ἴδια καὶ τὴν ἐπόμενη σελίδα (98) ὡς «Σλάβοι Βούλγαροι» (πάντοτε μὲ εἰσαγωγικά), στὴν ἴδια καὶ τὴν ἐπόμενη σελίδα (99) ἀπλῶς ὡς Σλάβοι (τέσσερις φορές), στὶς σελίδες 69 καὶ 73 ὡς Βούλγαροι Σλάβοι χωρὶς εἰσαγωγικά. Ὁ F. Dölger τοὺς ἀποκαλεῖ καλῶς Σλάβους (βλ. σελ. 90). Στὴν σελ. 116 (σημ. 39) ὁ συγγρ. παραθέτει τὴν ἄποψη τῆς V. Türkona-Zaimova, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἀνήκαν ἐθνολογικὰ στοὺς «Βούλγαρους Σλάβους»—πρᾶγμα πὸν ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς προσιδιάζει στὴν βουλγαρικὴ ἱστοριογραφία: Στὴν σελ. 117 ὁ συγγρ. παρατηρεῖ ὅτι *communis opinio* στὴν βουλγαρικὴ ἱστοριογραφία εἶναι ὅτι οἱ Σλάβοι τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ἀνήκαν στὸν «βουλγαρικὸ κλάδο», τὴν ὁποία καὶ ἐπικρίνει. Στὴν διᾶλεξη πὸν ἔδωσε στὴν Σόφια (τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1989) χαρακτηρίζει τὸν πληθυσμὸ τῆς Ἱερισσοῦ «ἀκριβέστερα» ὡς «βουλγαρικὸ» (ὅπ. π., σελ. 13· βλ. παρακάτω, σ. 528, σημ. 2). Βουλγάρους θεωρεῖ ἐπίσης τοὺς Σλάβους τῆς Ἱερισσοῦ στὴν μελέτη του «Historische Voraussetzungen für die Entstehung der altbulgarischen Schule vom Ochrid» πὸν δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich», 1, VIII, 1986 (σ. 82). Βλ. γι' αὐτὴν παρακάτω, σ. 524, σημ. 1 κέξ. Πολὸ σαφέστερες—ὅσο καὶ πειστικέες—εἶναι οἱ παρατηρήσεις καὶ κρίσεις τοῦ Δ. Ζακυθνοῦ («Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδῳ», ὅπ.π., σελ. 82-86), ὅπου βέβαια ἀποφεύγονται αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ (παραπλανητικοί) χαρακτηρισμοί. Σύγχυση προκαλεῖ ἐπίσης ἡ γενικὴ καὶ ἄοριστη ἀναφορὰ στὰ «ιδιώματα ἐκεῖνα πὸν ἀνήκουν στὸν ἀνατολικὸ κλάδο τῶν νότιων Σλάβων καὶ τὰ ὅποια, συμβατικά, ὀνομάζουμε βουλγαρικά» (σελ. 72· πρβλ. Ζακυθνοῦ, ὅπ.π., σελ. 85 κέξ.).

2. Περιορίζεται στὸ νὰ παραπέμψῃ σὲ μιὰ μεταπτυχιακὴ ἐργασία (τῆς Κ. Πουτούρογλου), ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀκόμη περατωθῆ (σελ. 126, σημ. 52).

νος. Όπως θα δούμε άμέσως παρακάτω, ό συγγρ. σέ προηγούμενη μελέτη του παρουσιάζει πολύ διαφορετικές άπόψεις.

II. Άντιφάσεις και παραλείψεις

Περισσότερες έπιφυλάξεις και μεγαλύτερη δυσφορία προκαλούν όμως όρισμένες άντιφάσεις του συγγρ. —άντιφάσεις που όφείλονται όχι σέ διαφορετικές κατά καιρούς έπιστημονικές έκτιμήσεις, αλλά σέ περιστασιακού χαρακτήρα έκτιμήσεις ή έντυπώσεις. Τά παραδείγματα που άκολουθούν είναι, νομίζω, άρκετά ένδεικτικά, γι' αυτό κρίθηκε σκόπιο νά παρατεθούν αυτόλεξει. Ό συγγρ. όχι σπάνια «μεταφέρει» από τό ένα δημοσίευμα στο άλλο (μεταγενέστερο) όλόκληρες παραγράφους (με όρισμένες παραλλαγές), πράγμα που καθιστά ούσιαστικά ίσχνή την έπιστημονική του παραγωγή¹. Τό χειρότερο είναι όμως ότι σ' αυτές τις παραλλαγές (που μπορεί νά είναι παραλείψεις ή διαφορετικά συμπεράσματα) παρατηρούνται οί άντιφάσεις εκείνες, γιά τις όποιες έγινε άνωτέρω λόγος.

1. Παραπέμποντας σέ μελέτες παλαιότερων έρευνητών (R. Carpenter, *Discontinuity in Greek Civilisation*, Cambridge 1916, 12 κέξ., και P. Lemerle, *Agrarian History*, χ. χρ., σ. 48) ό συγγρ. ύποστηρίζει στο ύπό κρίση βιβλίο (σελ. 14), ότι οί Σλάβοι με την έγκατάστασή τους στις «δημογραφικά άποδεκατισμένες Έλλαδικές περιοχές δέν κατακτούν αλλά μάλλον γεμίζουν μιá άδεια χώρα και ότι ή έγκατάσταση αυτή ήταν μιá "εϋλογία" που σημαδεύει την έναρξη μιás περιόδου οίκονομικής άνθησης». Στο ίδιο βιβλίο άποδίδει τόν έξελληνισμό τών Σλάβων σέ διάφορους οίκονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες (κυρίως μάλιστα στους πρώτους). Σέ παλαιότερο δημοσίευμά του όμως (*Toronymy and History. Observations concerning the slavonic toronymy of the Peloponnese*), που δημοσιεύθηκε στο εκδιδόμενο στην Θεσσαλονίκη (άπό την Έταιρεία Σλαβικών Μελετών) περιοδικό «Cyrillomethodianum» τό 1983, άποδίδει τόν έξελληνισμό τών Σλάβων στην Πελοπόννησο κατηγορηματικάτα «*πρό πάντων στην αριθμητική ύπεροχή του έλληνοκοσμί πληθυσμοσ*» (τόμ. ΧΙ, σελ. 10)². Γιατί στο τελευταίο του βιβλίο όχι μόνο δέν γίνεται

1. Μερικά παραδείγματα: Περίπου δύο σελίδες άπό τό ύρθρο «Toronymy and History» στο περιοδικό «Cyrillomethodianum» (VII, 1983, 99-100) μεταφέρονται σχεδόν αυτόλεξει στο βιβλίο «Οί Σλάβοι στην Μεσαιωνική Έλλάδα» (σελ. 60-61). Τά όνόματα τών Σλάβων παροίκων τής Έρισοσού άναφέρονται και σχολιάζονται κατά τόν ίδιο τρόπο σέ ύρθρο που δημοσιεύθηκε τό 1986 στο περιοδικό «Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich» (1, VII, σ. 77-78), αλλά και στο βιβλίο «Σλάβοι στην Μεσαιωνική Έλλάδα» (σ. 98/99).

2. Σλάβοι στην Μεσαιωνική Έλλάδα (Θεσ/νίκη 1988), σ. 14: «Οί Σλάβοι, οι οποίοι εγκαθίστανται μόνιμα στις δημογραφικά αποδεκατισμένες Έλλαδικές περιοχές πέντε δεκαετίες αργότερα, φαίνεται, λοιπόν, ότι επουλώνουν μιá χείνουσα πληγή ή, όπως παρατήρησε κύποιος ερευνητής, ότι "δέν κατακτούν, αλλά μάλλον γεμίζουν μιαν άδεια χώρα". Από την άποψη αυτή, η "μετανάστευση" του νέου εθνολογικού στοιχείου αποτελεί ένα θε-

«Cyrillomethodianum» (Θεσσαλονίκη, 1983), σ. 109: «The objective historian, then, knows very well that the Slav settlers in the Peloponnese were absorbed by the denser Greek element many centuries before the process of the ethnogenesis of Greece's modern neighbours, the Bulgarians, had begun. Nevertheless, the ethnological smoothing-out is not, in our opinion, to be ascribed to that transcendent, metaphysical civilising power of Helle-

ἀναφορά σ' αὐτὴν τὴν ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ (ἔστω καὶ σὲ σχέση μόνον μὲ τὴν Πελοπόννησο) ἀλλὰ ὑποστηρίζεται τὸ ἀντίθετο, δὲν καταλαβαίνει εὐκολὰ ὁ ἀναγνώστης. Ἐντύπωση προξενεῖ ὅτι σὲ ἄλλο ἄρθρο του (Historische Voraussetzungen für die Entstehung der altbulgarischen Schule vom Ochrid), ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1986 στὸ περιοδικὸ «Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich» (1, VIII, σ. 77-83) ἀποδίδει ἐπίσης τὸν ἐξελληνισμό τῶν ἐγκατεστημένων στὴν Ἑλλάδα Σλάβων γενικὰ στὴν ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ... Ἡ ἀποψη αὐτὴ συνοδεύεται ὡστόσο στὸ ἴδιο ἄρθρο ἀπὸ (κατὰ τὴν γνώμη μου) πολὺ προβληματικούς ἰσχυρισμούς τοῦ συγγρ. περὶ «ὀργανικῆς ἐνσωματώσεως» μεγάλων περιοχῶν τῆς δυτικῆς Μακεδονίας στὸ Βουλγαρικὸ κράτος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Βόριδος Α' (886-889) (ὁπ. π., σελ. 81-83), γιὰ τοὺς ὁποίους (ἰσχυρισμούς) παραπέμπει σὲ ἔργα Βουλγάρων ἐρευνητῶν. Τὸ καίμενο εἶναι αρκετὰ ἐνδεικτικὸ, γι' αὐτὸ τὸ παραθέτω ἐδῶ ὀλόκληρο².

τικὸ παράγοντα (μια «ευλογία», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Lemerle) καὶ σημαδεύει τὴν ἐναρξὴ μίας περιόδου οικονομικῆς ἀνθησις που θα ἀκολουθήσει».

«Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα του κεφαλαίου αὐτοῦ καταλήγουμε στο συμπέρασμα ὅτι ἡ μελέτη τῶν πηγῶν μᾶς βοηθᾶ νὰ ἐντοπίσουμε ὀρισμένους παράγοντες οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν στον ἐξελληνισμό τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ εἶναι: α) ἡ οικονομικὴ ταύτιση μὲ τὸ γηγενές στοιχεῖο, β) ἡ ἐνταξίη στη βυζαντινὴ διοικητικὴ ἱεραρχία, γ) ἡ ἐνταξίη στα ἀνώτερα κοινωνικά στρώματα καὶ δ) ἡ πολιτισμικὴ ἀφομοίωση» (σ. 99).

1. Βλ. σελ. 80: «Was die Slawen Griechenlands betrifft, so waren an objektiven Faktoren, die die Bildung eines eigenständigen Staatsgebildes verhinderten, schon bei ihrer Ankunft vorgegeben: erstens war die eingesessene griechischsprachige Bevölkerung zahlenmäßig überlegen (darüber belehrt uns sowohl ein unvoreingenommenes Studium der Quellen als auch die Sichtung der slawischen Ortsnamen Griechenlands) und zweitens war, auf lange Sicht die staatliche Präsenz von Byzanz in den griechischen Provinzen vorhanden».

2. «Wir verfügen über keine sicheren Nachrichten, wann genau die makedonischen Gebiete dem bulgarischen Staate einverleibt wurden. Wir können aber mit Sicherheit davon ausgehen, daß um die Mitte des 9. Jhds., also am Anfang der Regierungszeit von Boris (852-889) die westliche Grenze seines Staates entlang einer Linie westlich von Belgrad im Norden bis zur Glavinica im Süden verlief, während seine südwestliche Grenze vom Unterlauf des Flußes Semini an der Adria-Küste, dann südlich von Velegrada (h. Berat) über Ostrov, Edessa (Voden), bis zur-Prošek (am Mittellauf des Varder) reichte»⁹.

Diese Gebiete, die, wie erwähnt, spätestens seit dem Anfang des 7. Jhds, von einer kompakten slawischen Bevölkerung besiedelt wurden, stellten für eine Zeitspanne von zweieinhalb Jahrhunderten (vom 7. bis zur Mitte des 9. Jhds.) eine Pufferzone zwischen Byzanz

nism, which many modern historian invoke, but rather it was the objective course of events and, most important, numerical superiority of the Greek element in the Peloponnese which caused the ethnological disappearance of the Slavs».

2. Μεγαλύτερη γίνεται ή δυσφορία και τοῦ μὴ εἰδικοῦ ἀναγνώστη ὅταν ἀντιπαραβάλλῃ τὸ τέταρτο (καὶ τελευταῖο) κεφάλαιο τοῦ βιβλίου «Σλάβοι στὴν Μεσαιωνικὴ Ἑλλάδα» ποῦ, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἐπιγράφεται «Παράγοντες ἐξελληνισμοῦ», μὲ τὴν μελέτη «Zur sozialen und ethnischen Assimilierung der Slaven in Byzanz: der Fall der Rhendakioi», ἡ ὁποία πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ σὲ τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν (ἀποθανόντα) Βούλγαρο ἐρευνητὴ Ivan Duicev (Studia Slavico-Byzantina et mediaevalia europensia in memoriam I. Duicev, τ. II, Σόφια)¹. Στὴν μελέτη δίνονται ὀρισμένα ἐπὶ πλέον στοιχεῖα γιὰ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἀναφερόμενους στὸ βιβλίο Ρεντάκιους, ποῦ λείπουν στὸ ἐλληνικὸ βιβλίο. Ἐπίσης στὴν μελέτη γίνεται τιμητικὴ ἀναφορά στὴν σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Duicev (σελ. 1, Εἰσαγωγή). Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἡ μελέτη εἶναι μεταφορὰ ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ στὰ γερμανικὰ μερῶν τοῦ βιβλίου (χωρὶς δυστυχῶς αὐτὸ νὰ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν συγγρ. στὴν μελέτη). Ἡ μεταφορὰ δὲν ἰσχύει ὅμως γιὰ ὀρισμένες φράσεις τοῦ δημοσιευμένου στὰ Ἑλληνικὰ βιβλίου, οἱ ὁποῖες «κόβονται» στὴν μελέτη (δηλ. στὴν γερμανικὴ μετάφραση). Ὅπως δὲ-

und dem bulgarischen Staate dar. Über die Herrschaftsverhältnisse, die in dieser Großregion existierten, lassen uns unsere Quellen nichts Genaueres erfahren...

In den letzten Regierungsjahren von Boris I. sollte auch der Grundstein für die organische Integration der neugewonnenen makedonischen Gebiete in seinem Staate gelegt werden: die Entsendung im J. 886 des aus Pannonien vertriebenen Schülers von Methodius, Klemens in jene südwestliche Region Bulgariens mit dem Auftrag, die slawisch geschriebenen liturgischen Bücher dort zu vertreiben¹⁰. Für die Gründe dieser folgenschweren Entscheidung des bulgarischen Herrschers wurden bisher in der Forschung unterschiedliche Annahmen aufgestellt, auf welche hier nicht weiter eingegangen werden soll. Historisch wichtig bleibt eben die Tatsache der Einführung und Verbreitung der slawischen Schrift in den makedonischen Gebieten des bulgarischen Staates. Eine Tatsache, die einen objektiven historischen Prozeß eingeleitet hat: mit dem Heranwachsen der Schule von Ochrid verstärkte sich auch in jener Gegend Bulgariens das Bewußtsein, daß man zu einer von der romäischen Welt abgesonderten Gemeinschaft gehörte. Es ist kein Zufall, daß, als in den folgenden schweren Zeiten das politisch-kulturelle Zentrum des östlichen Bulgarien nicht mehr existierte, der Geist des Widerstandes und der Bewahrung der politischen Selbständigkeit gegenüber Byzanz eben in den westlichen Gebieten Bulgariens, im Staate Samuels und seiner Nachfolger lebendig geblieben ist. Nicht zufällig ist es auch, daß das erste schriftliche Bekenntnis zu dieser, auf der Basis des altbulgarischen Schrifttums entstandenen Ideologie, in dieser Gegend sich befindet: so bezeichnet sich selber der letzte Herrscher dieses Staates im J. 1016 als «bulgarischer Selbstherrscher», der besorgt um das Wohl seiner Untertanen, der Bulgaren, ist. Ein Beweis, daß die Maßnahmen von Boris, seine neugewonnenen Gebiete im Staate zu integrieren, Früchte getragen haben¹¹.

9. V. GJUZELEV, Knjaz Boris Parvi (Bǎlgara prez vtorata polovina na IX vek). Sofija, 1979, S. 40 f.

10. AL. MILEV, Grǎckite žitija na Kliment Ochridski, Sofija 1966, S. 110 ff; V. GJUZELEV, Knaz Boris Parvi, S. 338 ff.

11. J. ZAIMOV V. ZAIMOVA, Bitolski nadpis na Ivan Vladislav samodǎržec bǎlgarski, — strobǎlgarski pametnik ot 1015—1016 godina, Sofija, 1970, S. 33».

1. Ὑποβλήθηκε σὲ δακτυλογραφημένη μορφή στὸ Τμήμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ προέρχονται τὰ παραθέματα ποῦ δημοσιεύονται ἐδῶ.

ποτε αυτή ή προσθήκη ή ή αφαίρεση στοιχείων αυτή καθ' εαυτή θα γινόταν κατανοητή (και θα ήταν ως ένα βαθμό θεμιτή), αν οι σχετικές φράσεις δεν είχαν ένα ορισμένο περιεχόμενο, έτσι ώστε ή προσθήκη ή ή αφαίρεσή τους να αλλάζουν την γενική έντυπωση της μελέτης. Συγκεκριμένα:

α) Στο ελληνικό βιβλίο ο συγγρ. άσκει έμμέσως, αλλά σαφώς κριτική σε Βούλγαρους έρευνητές, γράφοντας (σωστά) ότι «ό φορέας ένός όνόματος ξένου (σλαβικού) έτύμου δέν έχει άναγκαστικά και ξένη (σλαβική) έθνολογική ταυτότητα» και έπικρίνει άπλουστεύσεις τών τύπων «Ευγένιος Βούλγαρις=Βούλγαρος» (βλ. σελ. 88). Στην προοριζόμενη για τόν τιμητικό τόμο του Βούλγαρου έρευνητή μελέτη ή τοποθέτηση αυτή αλλάζει σημαντικά: Πρώτα-πρώτα «κόβεται» τó παράδειγμα του Ευγενίου Βούλγαρι· έπειτα επισημαίνεται ότι με τά στοιχεία που διαθέτει ή σημερινή έρευνα δέν μπορεί να δώσει μία γενικά άποδεκτή άπάντηση στο πρόβλημα της έκτασης που είχε ή παρουσία του σλαβικού στοιχείου στο Βυζαντινό κράτος. Και τρίτο (και σημαντικότερο) τονίζεται ότι, όπως δέν μπορεί κανείς να δεχθί ότι όλοι οι φορείς σλαβικών όνομάτων ήταν Σλάβοι, άλλο τόσο «άπαράδεκτο είναι ότι όλοι αυτοί οι φορείς δέν είχαν τίποτε άλλο Σλαβικό έκτός από τήν ρίζα του όνόματός τους και ήταν Ρωμαίοι με κρατική συνείδηση»¹. Για τήν διαφορά της τοποθέτησης νομίζω πως δέν χρειάζεται κανένα σχόλιο. Θα μπορούσε μόνο να άναφερθί ότι ένώ στó ελληνικό βιβλίο γίνεται λόγος για έξελληνισμό, έδω χρησιμοποιείται ó όρος «Ρωμαίοι» (Rhomäer).

β) Στην προοριζόμενη για τόν Βούλγαρο έρευνητή μελέτη ύπάρχει μία φράση, που τονίζεται ó «μη πλήρης έξελληνισμός» μίς σλαβικής οικόγένειας, ή όποία λείπει στο ελληνικό βιβλίο. Άντιθέτως στο ελληνικό βιβλίο ύπάρχει άλλη φράση, που τονίζεται ή «οικονομική ταύτιση με τó γηγενές στοιχείο», ή όποία όμως «κόβεται» στην προοριζόμενη για τόν Βούλγαρο έρευνητή μελέτη².

γ) Στο ελληνικό βιβλίο γίνεται (με άναφορά στην σημασία της κοινωνικής άνόδου όρισμένων Σλάβων) λόγος για τήν «έθνολογική άφομοίωση» (σελ. 89)—πράγμα που σημαίνει, αν κανείς άνατρέξει στην προηγούμενη σελίδα (88), τόν «έξελληνισμό» τους. Στην γερμανική μετάφραση της ίδιας παραγράφου, που περιέχεται στην μελέτη για τόν

1. Άφιέρωμα στον Duicev, σ. 8: «Ohne ins Detail gehen zu wollen, sei hier festgestellt, daß die bisherigen Versuche uns in eine Sackgasse geführt haben: wie es einem unvoreingenommenen Betrachter nicht einleuchten mag, weswegen sämtliche Träger eines slavischen Namens zu Slaven erklärt werden sollten, genauso gut kann der gleiche Betrachter die Behauptung nicht hinnehmen, daß alle diese Träger, außer dem Etymon ihres Namens, nichts Slavisches hatten und staatsbewußte Rhomäer waren...».

2. Σλάβοι στην Μεσαιωνική Έλλάδα, σ. 88: «Ως πρώτο παράγοντα ο οποίος επιτάχυνε τη διαδικασία έξελληνισμού του σλαβικού στοιχείου θα μπορούσε να κατονομάσει κανείς την συγκέντρωση έγγειας περιουσίας και την επακόλουθη οικονομική ταύτιση με το γηγενές στοιχείο: χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ρενδάκιου Ελλαδικού (βλ. αρ. 3 πιο πάνω) ο οποίος, σύμφωνα με τις πηγές μας, ανήκε σε μια οικογένεια γαιοκτημόνων της Πελοποννήσου».

Άφιέρωμα στον Duicev, σ. 8. «Man kann als *ersten Factor*, der diesen Hellenisierungsprozeß beschleunigt hat, die *Aneignung von Produktionsmitteln* (Landbesitz) nennen: dies läßt sich im Falle von Rhendakios Helladikos (Nr 3 oben) beobachten. Er gehörte einer vermögenden Familie der Peloponnes, welche, nach Ausweis unserer Quellen, nicht völlig gräzisiert war».

τιμητικό τόμο του Βούλγαρου έρευνητή, ό όρος «έθνολογική άφομοίωση» έχει άντικατασταθή με τόν όρο «έκρωμαίσμος» (Rhomäisierung) (sic!)¹.

3. Τό συμπέρασμα πού προκύπτει από τά παραδείγματα αυτά, ότι δηλ. ό συγγρ. άλλάζει άπόψεις ή χαρακτηρισμούς γιά καθαρά περιστασιακούς λόγους, επιβεβαιώνεται και από τήν άντιπαραβολή του υπό κρίση βιβλίου με τό τελευταίο δημοσιευμά του πού έχει τίτλο «Έκφάνσεις τής έλληνοσλαβικής καθημερινότητας κατά τόν Μεσαίωνα». Πρόκειται, όπως άναφέρθηκε (βλ. σημ. 1) γιά τό κείμενο μιās διάλεξης πού δόθηκε από τόν συγγρ. στό Πανεπιστήμιο τής Σόφιας τόν Δεκέμβριο του 1989, μεταφράστηκε στό Έλληνικά και έκδόθηκε από τόν συγγραφέα (μαζί με τό πρωτότυπο) τό 1990 στήν Θεσσαλονίκη (σελ. 13).

Όπως είναι αυτονόητο και γιά τόν μή ειδικό άναγνώστη, γιά νά μπορή κανείς νά μιλήσει «περί έκφάνσεων τής καθημερινότητας» στό μακρινό παρελθόν και μάλιστα σέ άναφορά πρὸς τίς σχέσεις διαφορετικῶν από φυλετική άποψη ομάδων, χρειάζονται έπαρκή στοιχεία από διάφορους τομείς τής ζωής και ειδικές έρευνες, τά όποια δέν υπάρχουν, τουλάχιστον στην έκταση πού θά έπρεπε. Άλλωστε και ό ίδιος όμολογεί (στήν μελέτη του γιά τόν τιμητικό τόμο του I. Duicev) ότι και στόν ιδιαίτερο έρευνητικό του τομέα, δηλ. στήν έρευνα τῶν σλαβικῶν άνθρωπωνιμιῶν, δέν μπορεῖ νά φθάσει κανείς σέ βέβαια συμπεράσματα.

α) Άφετηρία του συγγρ. και στήν διάλεξη αυτή είναι ή συμβίωση Έλλήνων και «Σλάβων Βουλγάρων» στήν Έριρσό. Ένῶ όμως στό βιβλίο του «Σλάβοι στήν Μεσαιωνική Έλλάδα» ή συμβίωση αυτή χρησιμοποιείται ως «μοντέλο» γιά νά δειχθῆ ό «έξελληνισμός» τῶν Σλάβων, στήν διάλεξη γίνεται λόγος γιά ένα έναίιο κόσμο («Έλλήνων και Σλάβων-Βουλγάρων»), «τόν όποιο καθιστοῦν ένα συμπαγές άμάλαγμα δύο άντικειμενικοί παράγοντες, ό ρόλος του στήν διαδικασία τής παραγωγής και ή άλληλέγγυα οικονομική, ιδεολογική και πολιτική έξάρτηση από τόν μηχανισμό τής κρατικής έξουσίας». Και έπειδη ό συγγρ. θεωρεῖ τόν κόσμο αυτόν (πού χαρακτηρίζεται προηγουμένως ως «κόσμος τής καλύβας») ως «συμπαγές άμάλαγμα», χαρακτηρίζει τήν «άναζήτηση έθνικής συνείδησης» σ' αυτόν ως «ματαιοπονία» και επικρίνει έρευνητές στήν «δική του χώρα» (δηλ. τήν Έλλάδα) και «έδῶ» (δηλ. στήν Βουλγαρία) πού υποβάλλονται σ' αυτήν τήν «ματαιοπονία» (σελ. 13). Άντιθέτως συνιστά (μεταξύ άλλων) τήν μελέτη τής «έλληνοσλαβικής καθημερινότητας» σέ διάφορους τομείς, και ιδιαίτερα στόν «θρησκευτικό συγκριτισμό» (ή λέξη γράφεται δύο φορές έσφαλμένως έτσι—άντι του όρθου συγκριτισμός, σελ. 12). Στήν πραγματικότητα ό συγγραφέας έχει νά παρουσιάσει μόνο ένα σχετικό παράδειγμα (δηλ. τά «σμερδάκια» από τό Ζυγοβίσι τής Γορτυνίας) και αυτό άμφίβολο (βλ. π.π., σ. 518, σημ. 2).

β) Στό βιβλίο «Σλάβοι στήν Μεσαιωνική Έλλάδα» ό συγγρ. επικρίνει σέ μία ύποσημείωση «όρισμένους έρευνητές» (προφανώς Βουλγάρους) πού μιλοῦν γιά βουλγαρικό έθνολογικό στοιχείο στήν Χαλκιδική και παραπέμπει σέ μία σχετική μελέτη του («Die Bulgaren im Byzantinischen Reich. Kritische Bemerkungen) πού δημοσιεύθηκε τό 1981 στό (έκδιδόμενο ως γνωστόν στήν Θεσσαλονίκη) περιοδικό «Balkan Studies» (τόμ. 22,

1. Σλάβοι στήν Μεσαιωνική Έλλάδα, σ. 89: «Ός τρίτο παράγοντα *έθνολογικής αφομοίωσης* μπορεῖ, λοιπόν, νά κατονομάσει κανείς τή δυνατότητα κοινωνικής ανόδου στη βυζαντινή κοινωνία».

¹Αφιέρωμα στον Duicev, σ. 9: «Man wird also als dritten Faktor der *Rhomäisierung von Einzelpersonen* slavischer Herkunft die soeben erwähnte Möglichkeit des sozialen Aufstiegs in Byzanz ansehen können».

σελ. 249-267)¹. Αντίθετα στην διάλεξη τῆς Σόφιας τονίζει και μάλιστα με πολλή ἔμφαση ὅτι τὸ σλαβικὸ γλωσσικὸ σύστημα τῶν ξένων ἐποίκων τῆς Ἱερισσοῦ (μέρους τοῦ «κόσμου τῆς καλύβας») ἦταν σαφῶς βουλγαρικό, ἐνῶ οἱ ἴδιοι οἱ ἐποικοὶ ἀποκαλοῦνται ἐπανειλημμένως Βούλγαροι («Βούλγαροι καλλιεργητές», «νεόφερτοι Βούλγαροι» (σελ. 11). Ἀκόμη τονίζεται τὸ «πλήθος» τῶν δανείων λέξεων τῆς μιᾶς γλώσσας πρὸς τὴν ἄλλη, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται κανένα ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο ἢ σχετικὴ μελέτη².

γ) Ὅπως καὶ στὸ ὑπὸ κρίση βιβλίο (βλ. π.π., σ. 523, σημ. 2), ἔτσι καὶ στὴν διάλεξη τῆς Σόφιας, ὁ συγγρ. ἀποδίδει πρωταρχικὴ σημασία στὶς «οἰκονομικὲς δομές». Στὴν διάλεξη τῆς Σόφιας ἡ τοποθέτηση αὐτὴ δηλώνεται κατηγορηματικά, ἐνῶ παράλληλα τονίζεται ὅτι τὰ πρόσφατα κοσμογονικὰ γεγονότα στὴν Εὐρώπη παρακινοῦν τὸν ἱστορικὸ στὴν ὑπέρβαση τῆς προσωπικῆς (προφανῶς ἐθνικῆς) ἰδεολογίας. Παραθέτω τὴν σχετικὴ παράγραφο (μετὴν ὁποία τελειώνει ἡ διάλεξη) χωρὶς κανένα σχόλιο:

«Ἀγαπητοὶ φίλοι, στὴ σημερινὴ μου ὁμιλία προσπάθησα νὰ μοιραστῶ μαζί σας μερικὲς σκέψεις ποὺ ἀφοροῦν στὸν τρόπο θεώρησης τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος. Ὁ προβληματισμὸς μου ξεκίνησε ἀπὸ τὴν κοσμογονία τῆς ὁποίας ὅλοι εἴμαστε μάρτυρες καὶ ποὺ ἀναπόφευκτα παρακινεῖ τὸν ἱστορικὸ σὲ μιὰ προσπάθεια ὑπέρβασης τῆς προσωπικῆς ἰδεολογίας, μιᾶς ἰδεολογίας ποὺ περιπλανιέται στὴ λανθασμένη ὁδὸ τῆς ἀναζήτησης τῆς ἐθνικῆς κατηγορίας στὸν κόσμο τῆς μεσαιωνικῆς καθημερινότητος· ἐνὸς κόσμου τὴν ταυτότητα τοῦ ὁποίου καθορίζουν κυρίως οἱ οἰκονομικὲς δομές, δομές ποὺ ἔχουν διαχρονικὴ ἰσχὺ, μιὰ καὶ —ὅπως τὸ ζοῦμε ὅλοι μας στὴ σημερινὴ πραγματικότητα—ἐξακολουθοῦν ἀντικειμενικὰ νὰ ὑπαγορεύουν καὶ σήμερα τὴν ὑφὴ τοῦ κάθε λογῆς ἰδεολογικοῦ ἐποικοδομήματος, ὑποχρεώνοντας ἔτσι καὶ ἐμᾶς νὰ εἴμαστε ἐτοιμοὶ σὲ κάθε ἐπαναπροσαρμογῇ ἢ ἀναδόμησιν καὶ τοῦ δικοῦ μας συστήματος θεώρησης».

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΛΟΥΜΑΚΟΣ

1. Σλάβοι στὴν Μεσαιωνικὴ Ἑλλάδα, σ. 126, σημ. 51: «Αναφορικά με τις προσπάθειες ὀρισμένων ερευνητῶν νὰ τεκμηριώσουν τὴν ὑπαρξὴ βουλγαρικοῦ εθνολογικοῦ στοιχείου στὴ Χαλκιδικὴ πβ. τις παρατηρήσεις ποὺ διατυπώσαμε σὲ ἄλλη μελέτη μας (Malinoudis, Bulgaren, σ. 253-262)».

2. Διάλεξη στὴν Σόφια, σ. 13: «Μια τρίτη ἔκφραση τῆς ἐλληνο-σλαβικῆς καθημερινότητος εἶναι ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν δυο γλωσσικῶν συστημάτων, τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ σλαβικοῦ (ἢ γιὰ νὰ ἀκριβολογοῦμε ἐδῶ: τοῦ βουλγαρικοῦ). Μια σχέση ποὺ γίνεται σήμερα ορατὴ ἀπὸ τὸ πλήθος τῶν δανείων λέξεων ποὺ ἔχουν περάσει ἀπὸ τὴν μιὰ γλώσσα στὴν ἄλλη καὶ ποὺ, γιὰ τὸν ἀντικειμενικὸ ερευνητὴ, ἀποτελοῦν σήμερα ἕναν ἀδιάψευστο μάρτυρα μιᾶς βαθιᾶς ριζωμένης στο παρελθὸν ἱστορικῆς πραγματικότητος: τῆς κοινῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων τοῦ μεσαιωνικοῦ "κόσμου τῆς καλύβας" στὴ γωνία αὐτῆς τῆς Εὐρώπης».

Β α σ ί λ η ς Ά τ σ α λ ο ς, Τα χειρόγραφα της Ιεράς Μονής της Κοσίνιτσας (ή Εικοσιφοίνισσας) του Παγγαίου. [Δήμος Δράμας. Ιστορικό αρχείο. (Σειρά δημοσιευμάτων, αρ. 1)] Δράμα 1990, σσ. 151.

Αν τα βιβλία—τα χειρόγραφα στην προκειμένη περίπτωση—έχουν την τύχη τους, και οι συλλογές χειρογράφων έχουν τη δική τους τύχη: παράξενη, μυστηριώδη πολλές φορές, συνυφασμένη πολύ συχνά με πολιτικές εξελίξεις ή βίαιες μεταβολές. Η παρατήρηση αυτή ισχύει ακριβώς και στην περίπτωση των συλλογών χειρογράφων δύο περίφημων μονών της Μακεδονίας, της Μ. Κοσίνιτσας κοντά στη Δράμα και της Μ. Τιμίου Προδρόμου κοντά στις Σέρρες. Οι περιπέτειες των συλλογών χειρογράφων των βιβλιοθηκών τους αποτελούν τις πράξεις ενός «δράματος» που άρχισε στα 1917 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, χωρίς, προς το παρόν, να διαφαίνεται το οριστικό του τέλος.

Σήμερα γνωρίζουμε επίσημα και αποδεδειγμένα αυτό που ήταν γνωστό ανεπίσημα και σιωπηρά από την αρχή. Με δυο λόγια: Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο—οι περιοχές Σερρών, Δράμας βρίσκονται υπό βουλγαρική κατοχή—και συγκεκριμένα στα 1917 οι Βούλγαροι λεηλατούν τα χειρόγραφα και τα άλλα κειμήλια των δύο μονών και τα μεταφέρουν στη Σόφια. Στη συνθήκη του Neuilly (1919) περιλαμβάνεται διάταξη, η οποία επιβάλλει την επιστροφή των συληθέντων κειμηλίων. Το 1923 το ελληνικό κράτος στέλνει τον τότε έφορο αρχαιοτήτων Γ. Σωτηρίου, ο οποίος «ηναγκάστη», όπως δηλώνει ο ίδιος, να παραλάβει τα συσκευασμένα μέσα σε χαρτοκιβώτια χειρόγραφα των δύο μονών χωρίς να τα ελέγξει. (Το γιατί ο Σωτηρίου «ηναγκάστη» και γιατί δέχθηκε να παραλάβει τα χειρόγραφα χωρίς έλεγχο δεν γίνεται φανερό από την πρόσφατη βιβλιογραφία, αυτή που εμείς τουλάχιστον έχουμε υπόψη μας).

Στην Αθήνα διαπιστώνεται ότι δεν έχουν επιστραφεί όλα τα χειρόγραφα των δύο μονών, αλλά οι Βούλγαροι απαντούν στα σχετικά διαβήματα της ελληνικής πλευράς ότι δεν έχουν άλλα χειρόγραφα. (Κακοπιστία από τη μια πλευρά, αφέλεια από την άλλη; Μάλλον). Από τότε όλοι γνωρίζουν ότι τα μη επιστραφέντα χειρόγραφα, τα οποία στη συντριπτική πλειοψηφία τους προέρχονται από τη Μ. Κοσίνιτσας, βρίσκονται στη Σόφια, όπου μάλιστα ορισμένοι επιστήμονες—όχι Έλληνες—μπορούν και τα μελετούν ή αποκτούν μικροταινίες, αλλά αυτό επισήμως από καμιά πλευρά, ούτε βεβαίως τη βουλγαρική, αλλ' ούτε και την ελληνική, δεν γίνεται παραδεκτό, για να παιχτεί έτσι και πάλι το αιώνιο, ανισόρροπο παιχνίδι της πολιτικής διγλωσσίας. Υπάρχουν εν τούτοις πάντα κάποιες φωτεινές εξαιρέσεις που βλέπουν τα πράγματα πέρα από τη φτηνή μικροπολιτική· στην προκειμένη περίπτωση ο λόγος για τον αείμνηστο Λίνο Πολίτη, που από μιας αρχής ζήτησε—αποδεδειγμένα—να σταματήσει αυτό το παιχνίδι και να γίνει φανερό ότι τα χειρόγραφα της Μ. Κοσίνιτσας κατά το μεγαλύτερο μέρος τους βρίσκονται στη Σόφια. Η άποψη αυτή του Πολίτη, με τις σύντονες προσπάθειες και άλλων νεωτέρων, υλοποιείται μόνον τον Αύγουστο του 1990, όταν συγκαλείται στη Σόφια διεθνής Table ronde με θέμα τη μελέτη των χειρογράφων του Κέντρου Σλαβοβυζαντινών Σπουδών «Ivan Dujčev». Εκεί αποδεικνύεται αναμφισβήτητα από τους καθηγητές Β. Άτσαλο και Β. Κατσαρό ο τόπος προέλευσης του κάθε σχεδόν χειρογράφου της συλλογής του Κέντρου, και φυσικά αποδεικνύεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό προέρχεται από τη Μ. Κοσίνιτσας. Έτσι, ύστερα από 70 περίπου χρόνια, αποκαλύπτεται έμμεσα αλλά επίσημα το φανερό «μυστικό». Και εδώ αρχίζει η τελευταία πράξη του δράματος που έχει μετατραπεί σε κωμωδία: Τώρα οι πάντες σχεδόν διεκδικούν την πατρότητα των αρχικών ενεργειών για την αποκάλυψη του «κρυμμένου θησαυρού», ή αμιλλώνται αλλήλοις προς επίδειξιν φθηνού πατριωτισμού, ενώ μέχρι πρό τινος κα-

νεὶς δῆθεν δεν γνῶριζε την ὑπαρξη του «θηαυρού»! Ευτυχῶς ὁμως ὑπάρχουν τα ντοκουμέντα. Εν πάση περιπτώσει η αποκάλυψη του τόπου προέλευσης των χειρογράφων δεν ἦταν εύκολο εγχείρημα και δεν έγινε χωρὶς προεργασία και μάλιστα μεγάλη. Καρπὸς την προεργασίας αὐτῆς εἶναι το ὑπὸ κρίσιν βιβλίον, που κυκλοφόρησε λίγες μέρες πριν ἀπὸ τη σύγκληση της Table ronde.

Βασικὴ προϋπόθεση για κάθε εἶδους μελέτη μιας συλλογῆς χειρογράφων εἶναι ὁ λεπτομερὴς κατάλογος. Ὅταν μάλιστα τα χειρόγραφα ἔχουν χαθεῖ ἢ εἶναι διεσπαρμένα, μόνον ὁ κατάλογος μπορεῖ να βοηθήσει στον εντοπισμὸ και ταυτισμὸ των χειρογράφων και ἔτσι στην επανασύσταση της συλλογῆς. Μια τέτοια προϋπόθεση δεν ὑπῆρχε για τα χειρόγραφα της Μ. Κοσίνιτσας που μας ενδιαφέρουν ἐδῶ τώρα αποκλειστικά. Ὑπῆρχαν βέβαια διάφορες περιγραφές, ἀλλὰ γενικὲς και ὄχι πάντα αξιόπιστες. Η πιο ἐμπιστευσίμη δουλειά ἦταν αὐτὴ του Παπαδόπουλου-Κεραμέα, ὁ ὁποῖος στα 1886 εἶχε δημοσιεύσει τη γνωστὴ στους ειδικούς «Ἐκθεσιν παλαιογραφικῶν και φιλολογικῶν ἐρευνῶν εν Θράκη και Μακεδονία». Εκεί συγκέντρωσε τις παρατηρήσεις και σημειώσεις του για 158 χειρόγραφα της Μ. Κοσίνιτσας. Εκτὸς ὁμως ἀπὸ την ἐλλειψη συστηματικῶν καταλόγων, πολλὰ χειρόγραφα εἶναι πλέον διάσπαρτα ἀνὰ τον κόσμον: Σόφια, Αθήνα και ἄλλες μεγάλες πόλεις ἔχουν σήμερα στην κατοχὴ τους χειρόγραφα της βιβλιοθήκης της Μ. Κοσίνιτσας. Ἦταν λοιπὸν αναγκαῖο να συγκεντρωθῶν ὅλες ὁ πληροφορίες οἱ σχετικὲς με τα χειρόγραφα και να συνταχθεῖ, εἰ δυνατόν, ἕνας κατάλογος. Την ἀνάγκη αὐτὴ καλύπτει κατὰ τρόπο ικανοποιητικὸ το κρινόμενον βιβλίον. Ὁ συγγραφεὺς κατάφερε να συγκεντρώσει ὅλες σχεδὸν τις διάσπαρτες σε ποικίλες πηγές πληροφορίες και να καταρτίσει ἕνα συνοπτικὸν κατάλογο για 228 ἀπὸ τα 430 χειρόγραφα της βιβλιοθήκης. Για τα ὑπόλοιπα 202 χειρόγραφα δεν ὑπῆρχε ἢ δεν βρέθηκε καμιά πληροφορία. Ὁ συνοπτικὸς αὐτὸς κατάλογος με πλούσια τεκμηρίωση και σχολιασμὸ αποτελεί το σημαντικότερο μέρος του βιβλίου. Του καταλόγου αὐτοῦ προηγείται ἕνα κεφάλαιο με σύντομη —και πολὺ σωστά— μνεῖα της ιστορίας της Μονῆς και με τα καθέκαστα της ἀρπαγῆς των χειρογράφων και ἔπονται τέσσερα κεφάλαια, ὅπου παρακολουθοῦνται συστηματικὰ και με ὄση πληρότητα ἐπέτρεψε η δυσκολία του θέματος, οἱ τύχες των διασπαρέντων και επανεμφανισθέντων χειρογράφων και οἱ ἀπόψεις των ειδικῶν για τα δῆθεν χαμένα χειρόγραφα. Το βιβλίον κλείνει με τα ἀπαραίτητα ευρετήρια, χειρογράφων και γενικὸν.

Σήμερα γνωρίζουμε, ὅπως εἶπαμε, ὅτι ὅλα σχεδὸν τα «χαμένα» χειρόγραφα της Κοσίνιτσας βρίσκονται στη Σόφια και ἔχουν ἀρχίσει να μελετῶνται με σκοπὸν τη σύνταξη ἐνὸς συνοπτικῶν καταλόγου και ἀργότερα —ἐλπίζουμε— τη σύνταξη και ἐνὸς αναλυτικῶν. Ἐτσι η κατάσταση που παρουσιάζει το βιβλίον ἔχει ἤδη ἀλλάξει. Ὅμως και στην πρώτη, ἀλλὰ ἰδίως στη δευτέρη περίπτωση, της σύνταξης δηλ. αναλυτικῶν καταλόγου, που ἐλπίζουμε ὅτι θα υλοποιηθεῖ και δεν θα παραπεμφθεῖ ad Calendas graecas, το κρινόμενον βιβλίον θα παίξει το ρόλο του και θα αποτελέσει, πιστεύουμε, πλούσια πηγὴ βιβλιογραφίας και τεκμηρίωσης της πρόσφατης ιστορίας των χειρογράφων της βιβλιοθήκης της Μ. Κοσίνιτσας.